

A HIÁNYOS MONDAT KÉRDÉSÉHEZ

DIENES DÓRA

A. I.1. A magyar nyelvre oly jellemző hiányos mondatok kérdéseivel mélyebben is érdemes foglalkoznunk. A szakirodalom többnyire csak más témák mellékkérdéseként említi a hiányos mondatokat (pl. a hasonlító határozói mellékmondat tárgyalásakor); vagy mint stíluseszközt vizsgálja. De valójában még abban sincs egyetértés, hogy melyek is a hiányos mondatok.

I.2. Az ellentmondások két pont köré csoportosulnak:

a) Egyesek csak a harmadik személyű alany és/vagy az állítmány hiányát tekintik a hiányos mondat ismérvének, míg mások (Simonyi Zsigmond, Szathmári István) szerint más mondatrészek elhagyása is hiányos mondatot eredményezhet. „A mondatból hiányozhat az egyik főrész: az alany vagy az állítmány, esetleg mind a kettő, vagy valamilyen más, oda értendő rész.” (Szathmári: A magyar stiliztika útja, 445. old. a „hiányos mondat” címszó alatt.)

b) A másik ellentmondás a mondatok szerkezet szerinti felosztásának különbségéből adódik. Szinte minden forrás másképp látja a viszonyt a teljes, a hiányos és a tagolatlan mondatok között. A mai magyar nyelv rendszere c. akadémiai leíró nyelvten a hiányos és tagolatlan mondatokat együttesen állítja szembe a teljes mondatokkal: „A mondatok szerkezeti felépítésük szerint lehetnek szerkezetileg *teljes* mondatok (Hull a levél a virágról) és *hiányos* szerkezetű (A kalapomat!), valamint *tagolatlan* mondatok (Nini!) (MMNyR II. 24., részletesebben II. 56.) Tehát:

[teljes] ———> [tagolatlan + hiányos szerkezetű]

A mai magyar nyelv c. egyetemi tankönyv pedig a teljes mondatokat osztja fel *tagolt* és *tagolatlan* kategóriákra, szemben a nem teljes, azaz hiányos mondattal (210 old.):

[teljes + tagolatlan] ←—— [hiányos szerkezetű]

Van olyan felfogás is, mely a tagolatlan mondatokat a hiányosok közé sorolja (SIMONYI Zs.: A hiányos mondatok, NyK XXV. 1—18.).

Két kategória keveredik itt, a tagoltság és a szerkesztettség kategóriája. Pedig a két szó nem szinonim! A mondat, mint *jelzés*, lehet tagolt vagy tagolatlan; és a mondat, mint *szerkesztmény*, lehet szerkesztett vagy szerkesztetlen. Szerkesztett mondatok is lehetnek funkcionálisan tagolatlanok, pl. a felkiáltások, káromkodások, megszólítások stb. Ezek lehetnek szerkesztettek, de nem predikatív természetűek, a mondat nem tagolódik alanyi és állítmányi részre. (A kérdésről l. bővebben DEME L.: Az általános nyelvészet alapjai 86. old.)

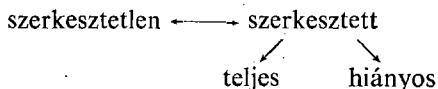
I.3. Abban megegyeznek a források, hogy csak a 3. személyű alany hiánya eredményez hiányos mondatot. Ez a felfogás a beszédhelyzet hármasságán alapul. Ismertnek tekinthető az ÉN, aki beszél, és a TE, akihez beszélnek; ezeket meghatározza a beszédhelyzet. Az Ó azonban az egész külső világ (sőt: a belső világ is), a valóság minden egyes részlete lehet, a harmadik személyt tehát a beszélőnek és a hallgatónak közösen identifikálniuk kell.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy az első és második személyű alany (a harmadik személyűvel ellentétben) nem a kontextusban, hanem a *beszédhelyzetben* tisztázódik, tehát az ilyen hiányos mondatok magasabb szinten egészülnek ki. Ehhez azonban reális beszédhelyzetnek kell létrejönnie. Ha érzékszerveinkkel felfogunk is egy — esetleg véletlenül — hozzánk érkező szövegrészletet (gondoljunk pl. egy falon átszűrődő beszélgetés részleteire, vagy egy cédulán talált néhány szóra), bár a szavak értelme eljut tudatunkhoz, az ÉN és a TE nem telik meg számunkra tartalommal, mert nem alakult ki természetes beszédhelyzet. Vagyis: Az 1. és a 2. személyű alany hiánya is szerkezeti hiány, de ezeket a természetes kommunikáció során mindig tisztázza a beszédhelyzet, s így a mondatok hiányosságának vizsgálatakor eltekinthetünk elemzésüktől.

I.4. A hiányosság körüli ellentmondások tisztázása nagyon is szükséges lenne, mert a hiányos mondatok számának aránya a magyar beszédben és írásban meglepően magas; másrészt pedig a kérdés vizsgálata érdekes következtetésekre vezet. De hogy a vizsgálatok és számlálások eredményével ezt az állítást igazolhassam, előbb válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy *mit is tekinthetünk hiányos mondatnak*.

II.1. Induljunk ki abból, hogy a mondat „a beszédnek legkisebb, természetes, funkcionális egysége”. (MMNyR II.7.) A hiányos mondat is tökéletesen betölti a minden más mondatra jellemző kommunikatív szerepet, funkcióját tekintve tehát teljes értékű mondat. A hiány nem is funkcionális, hanem szerkezeti kérdés, mégpedig *nem a mondat egész, hanem a mondat egység* szerkezetének kérdése. A mondat egység fogalmát DEME LÁSZLÓ így határozza meg: „... mondat egységnek nevezünk minden szerkezeti, azaz konstrukcionális egységet, amely egyetlen predikatív mozzanatot tartalmaz; akármilyen helyzetben áll is.” (Ált. Nyelv. Alapjai, 112.) „Mondat egység az egyszerű mondat is, ... s mondat egység a bonyolult összetett mondatoknak minden szerkezeti önálló tagmondata” — folytatódik a meghatározás. Az pedig nyilvánvaló, hogy egy összetett mondat egységben előfordulhatnak hiányos és teljes szerkezetű mondat egységek.

II.2. Vizsgáljuk meg, hogy szerkezeti szempontból milyenek lehetnek a mondat egységek. A mondatnak jellemző, de nem kötelező tulajdonsága a szerkesztettség. (MMNyR II. 19; DEME: Ált. Ny. Alapjai 166.) Így beszélhetünk a) szerkesztetlen és b) szerkesztett mondatokról. Mivel a hiány szerkezeti kérdés, szóba sem jöhet ott, ahol nincs és nem is volt szerkezet. A hiányos mondat tehát a szerkesztett mondatok egyik alfaja, *lényegében maga is szerkesztett mondat*. A fentiek alapján tehát a legheylesebbnek látszó felosztás a következő:

A bevezetőben említett felosztásokkal ellentétben a fenti ábrából kiderül az, hogy a hiányos mondat a teljes szerkesztett mondattal áll szorosabb kapcsolatban,

nem pedig a szerkesztetlennel. (Hiszen nagyon is mechanikus és vitatható a mondatoknak olyan alapon való felosztása, hogy van-e bennük alany és állítmány.)

Másrészt így nem soroljuk a szerkesztetlen mondatokat a teljes szerkezetűekhez. Igaz, hogy ezek is mondatok, ezek is teljesek, csak hogy egyszerűen nem szerkesztettek. Magukon viselik minden mondat lényeges, funkcionális jegyeit, de nem élnek azzal a *lehetőséggel*, hogy szerkezetük legyen. Úgy is fogalmazhatunk, hogy szerkesztettségük zéró fokú; így is igaz azonban, hogy szerkezetük szempontjából minőségileg különböznek a szerkesztett mondatoktól. (A szerkesztettség és tagolt-ság közötti különbséget már említettük.)

II.3. Vizsgáljuk tovább a minket érdeklő szerkesztett mondat egységeket. Milyen szerkezeti típusaik lehetségesek? Bár a kiejthető, leírható mondatok variációja végtelen, az alapvető mondat típusokat néhány képletben leírhatjuk, persze erősen egyszerűsítve és formalizálva.

Témánk egyik kulcskérdése a mondatoknak ez a képletben leírható *minimális* szerkezete — az, amiből már nem vehetünk el semmit anélkül, hogy hiányos mondatot ne kapnánk. (A mondatok minimális szerkezetének egyik alapkérdésével, az igék kötelező vonzatával H. MOLNÁR ILONA az Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. kötetében; HADROVICS LÁSZLÓ pedig a Funkcionális magyar mondat tan c. könyvében részletesen foglalkozik.)

Lássuk tehát a lehetséges mondat szerkezetek képleteit, a mondarészek neveit csak kezdőbetűikkel jelezve. A jelölést DEME LÁSZLÓ: Az általános nyelvészet alapjai c. könyvéből vettem át.

1. A—Á A nők jönnek.
2. A—Á—T Anna eszi az almát.
3. A—Á—H A fiú beszaladt a szobába.
4. A—Á—T—H A gyerek nekivágta a labdát az ablaküvegnek.

Ezek a lehetséges szerkesztett mondatok minimális szerkezetének képletei. Elképzelhető még, hogy egy ige két határozót is vonzzon kötelezően, ilyen azonban nem fordult elő az általam vizsgált szövegben.

A minimális szerkezetek persze bővíthetnek nem kötelező bővítményekkel, mert minden mondatban lehet határozó, elvileg végtelen számban; és minden mondatrésznek lehetnek saját bővítményei. A jelzők mindig egy-egy mondatrésznek vannak közvetlenül alárendelve, így a szerkezeti képletben külön nem is szerepelnek. És természetesen minden mondatrész lehet halmazott. A mondatrészek sorrendje változhat, de ez most számunkra érdektelen. (A speciális alanytalan mondatokkal most nem foglalkozunk.)

A fenti mondatokat tehát végtelenül bővíthetjük. Most azonban próbáljuk meg az ellenkezőjét: vegyünk el egy-egy mondatrészt:

(A nők jönnek. →) Jönnek.

Az eredmény: hiányos mondat. Ha kontextusából, illetve szituációjából kiemeljük, nem funkcionál tökéletesen, nem képes a beszélő tudattartalmát hiánytalanul visszatükrözni, és pontosan közvetíteni. De viszonylag pontosan meghatározhatjuk, hogy milyen fajta elemmel egészíthetjük ki. Ezt nemcsak a mondatról való ismereteink sugallják, hanem a *-nek* személyrag pontosan ki is fejezi, jelzi azt, hogy több

harmadik személyű alanyra van szükség ahhoz, hogy formailag teljessé váljon a mondat szerkezet. A kongruencia törvénye azt is meghatározza, hogy grammatikailag milyen alany kapcsolódhat az állítmányhoz — és fordítva.

A mondat szerkezet tagjai közül azonban nemcsak az alanyon és az állítmányon jelenik meg az összetartozás jele. Emeljük ki az állítmányt a 2. mondatból: *eszi*. Az *-i* személyrag újra utal egy alanyra, megjelölve annak számát és személyét. De nemcsak alanyt követel magának, hanem tárgyat is, mégpedig 3. személyű, határozott tárgyat. A kialakuló mondat tehát úgy lesz teljes szerkezetileg, ha *legalább* egy alany, egy állítmány és egy tárgy van benne. Tehát *a tárgy hiánya is hiányos mondat szerkezetet eredményezhet*.

Ugyanezt a gondolatmenetet vihetjük végig a határozók esetében. Ha valami (pl. egy igekötő, vagy az ige jelentése) jelzi a mondatban a határozó szükségességét, akkor mindaddig hiány van a szerkezetben, míg az a bizonyos határozó oda nem kerül. Pl.:

A gyerek *nekivágta* a labdát.

A beszélőnek a hallgató előtt tisztáznia kell, hogy *minek* vágta neki a gyerek a labdát, különben hézag támad a kommunikáció során kialakuló azonos informáltságban. A „*nekivágta*” szó félinformáció; jelzi azt, hogy a cselekvés valami vagy valaki felé irányul, de azt nem jelöli meg, bár a beszélő nyilván tudja, különben nem így fogalmazott volna.

Ugyanezt mondhatjuk el a birtokos jelzőről, amely a jelzők között különös helyet foglal el. Itt a birtokos személyére, számára (és meglétére) a birtokos személyrag utal; pl.:

Füzete *rendes*.

Önkéntelenül is feltesszük a kérdést: Kinek a füzete *rendes*? A mondat kötelező szerkezete tehát minimálisan birtokos jelző — alany — állítmány.

II.4. Ha a mondatok hiányosságának kérdését a kötelező vonzatokon keresztül akarjuk megközelíteni, akkor meg kell vizsgálnunk a *vonzatok természetét*.

H. MOENÁR ILONA megállapítja: „... kötelező a vonzat, ha nélküle az ige nem állhat; például *sejt valamit, alapszik valamin*, s fakultatív a vonzat, ha az ige nélküle is állhat, például *olvas (vmit), gondolkodik (vmin)*.” (Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. 242. old.) Máshol így ír: „(Az ige és bővítménye között) ... a kapcsolat némelykor olyan szoros, hogy az ige semmilyen körülmények között sem állhat bővítmény nélkül. Ilyen például a *heveredik* ige.” (230. old.)

A hiányos mondatokat analizálva azonban kiderül, hogy a kötelező — fakultatív felosztás nem elegendő, egy harmadik csoport is jelentkezik, amelyet talán „*reprezentálható*” vonzatnak nevezhetünk. Ezek szerint van:

a) *Kötelező vonzat*: az ige nem állhat nélküle; hiánya a nyelvhasználatban nem fordul elő, tehát nem is lehet a hiányos mondat alapja. Pl.:

(Vince derék fiú.) Jó katona *válik belőle*.

b) *Fakultatív vonzat*: az ige nélküle is állhat; ha a mondatból kihagyjuk, nem bontjuk meg a minimális szerkezetet. Pl.:

Péter (*jóízűen*) *eszik*.

c) *Reprezentálható vonzat*: az ige nélküle is állhat, de a minimális mondat-szerkezet nem teljes nélküle. Hiányát a kontextus, a szituáció, vagy a közös nyelvi tudat pótolja. Az ilyen típusú vonzat hiánya eredményezi a hiányos mondatot. Pl.:

(A könyv leesett.) Majd ő fölveszi (a könyvet).

III. Összefoglalva az eddigieket:

1. A mondat hiányossága a szerkesztett mondat egység szerkezeti jellemzője lehet.
2. A mondatok tetszés szerinti számú határozóval bővíthetők; a mondatrészek halmozhatók, és elvileg végtelen számú alárendelt taggal rendelkezhetnek. De minden mondatnak van egy olyan alapvető szerkezete, melynek egyes tagjai kölcsönösen feltételezik és többnyire grammatikailag is meghatározzák egymást; szerkezetbeli jelenlétüket és összekapcsolódásukat formai vagy tartalmi jegyek jelzik és teszik kötelezővé. Ezeket a kötelező mondatrészeket vagy egyáltalán nem szakíthatjuk ki a mondatból, vagy elhagyhatjuk, de ezzel a szerkezetben kétségtelen hiány keletkezik.

3. Bármilyen fajta mondatrész hiánya szerkezetileg hiányos mondatot eredményezhet.

B.I.1. A hiányos mondat egységeket írott szövegben vizsgáltam. Három különböző műfaj 200—200 mondat egységét elemeztem: az egyik a közlő, a másik a tudományos-fejtegető, a harmadik pedig a szépirodalmi prózát képviselte. (Kádár János: Az oktatás fejlesztése — közügy, Kossuth, 1972. 3—8. old.; Katona Imre: A népköltészet általános problémái, Tankönyvkiadó, 1966, 21—27. old.; Móricz Zsigmond: Rokonok, Szépirodalmi, 1955, 8—17. old.) A Rokonok-ból a párbeszéd részeket nem vettem vizsgálat alá.

I.2. A hiányos mondatok számának arányát a következő táblázat mutatja:

Műfaj	Vizsgált mondat-egységek	Hiányos mondat-egységek	%
1. Közlő	200	41	20,50
2. Fejtegető	200	38	19,00
3. Szépirodalmi	200	126	63,00
Összegezve:	600	205	34,16%

Az összesítés eredményeként kapott 34,16% is meglehetősen nagy arány, de feltűnően magas a százalékszám a szépirodalmi próza esetében, ami valószínűleg legközelebb áll mindennapjaink beszélt nyelvéhez. Ha azt tekintjük, hogy a párbeszédet, ahol a legvalószínűbb a hiányos mondatok előfordulása, nem is vontam a vizsgálat körébe, arra a következtetésre juthatunk, hogy hétköznapi beszédünkben több a hiányos, mint a teljes szerkezetű mondat. A kérdés vizsgálata tehát a magyar nyelvhasználatban igen gyakori, a mindennapi beszédben pedig egyenesen domináló mondatfajták vizsgálatát jelenti.

II.1. Még a hiányos mondat egységek számlálásakor vetődött fel két kérdés.

a) Hiányos-e az a főmondat, amelynek hiányzó mondatrészét alárendelt mellékmondat fejt ki?

Tekintve, hogy a vizsgálat alapja a mondategység, ha a főmondatban még csak utalószó sem jelzi a mondatrész jelenlétét, szerkezetét hiányosnak kell minősítenünk, ha a mondatrész kötelező bővítmény lenne. Az ugyanis már a kiegészülés kérdése, hogy mellékmondat vagy más tölti-e ki a hiányt. Pl.:

„... nálunk természetesnek tartom, (hogy ...)” (Kádár)

A főmondat hiányos, a hiányzó tárgyat jelzi az igeragozás. De nem hiányos a következő főmondat:

„Senki sem telefonált az egyik barakkból a másikba, (hogy ...)” (Móricz)

Itt a mellékmondat csak fakultatív bővítmény, a főmondatban nincs rá utalás.

b) Kiderült az, hogy meg kell vizsgálnunk a hiányzó mondatrészt, mert lehet, hogy az újabb mondatrészek jelenlétét is maga után vonná. Pl.:

„(A tananyag megreformálása, megjavítása nagyon nagy munka, amivel alaposan kell foglalkozni.) Véleményem szerint úgy, (hogy ...)”

A mondatból látszólag csak az állítmány hiányzik; kiegészíthetnénk így is: „Véleményem szerint úgy *élünk*.” De ha a kontextusnak megfelelő állítmányt értjük oda, akkor újra hiányos mondatot kapunk:

Véleményem szerint úgy **kell** (Mi?)
foglalkozni (Mivel?)
 a munkával.

A mondategységből tehát hiányzik az állítmány; mivel az állítmány 3. személyű, hiányzik az alany; és végül, mivel az alanynek állandó vonzata van, hiányzik egy határozó is.

III.1. A számlálások eredményéről a következő táblázat nyújt átfogó képet.*

Műfaj	Hiányzó mondatrész						Nem pontosan kiegészíthető
	A	Á	T	H	jb	Össz.	
Közlő	18	4	18	1	1	42	1
Fejtegető	26	1	2	1	12	42	—
Szépirod.	79	6	14	13	16	128	12
Összesen:	123	11	34	15	29	212	13
%	58,02	5,19	16,03	7,08	13,68	100	

Összesen tehát 212 pontosan meghatározható mondatrész hiányzik. Ezen kívül van 13 *pontosan ki nem egészíthető* mondat. Ezek egyrészt megszakított gondolatok:

„Kultúr tanácsnok...”

„Egy-két leánykori szédület, ...” (Móricz)

* A hiányzó mondatrészek száma és a hiányos mondategységek száma (I. első táblázat) nem egyezik, mert olykor előfordul, hogy egyetlen mondategységből több mondatrész hiányzik.

Másrészt olyanok, melyeknél a kiegészítés *módja*, megfogalmazása ném fontos, a szituáció amúgy is kétségtelenné teszi jelentésüket. Így pl. a közlő szövegben egy fejezet ezzel kezdődik:

„Más kérdés:”

Itt nem a gondolat szakadt meg, hanem nyelvi formát adtunk egy olyan tartalomnak, amelyet más szövegben esetleg csak egy új bekezdés, vagy csillag jelöl. Címeikkel, feliratokkal mutat ez rokonságot.

III.2. Az egyes mondatrészek hiányának vizsgálata érdekes tanulságokhoz vezet, de akár csak néhány példa bemutatása is annyi kérdést vet fel, és minden kérdés annyi részletproblémára tagolódik, hogy ebben a közleményben semmi esetre sem érdemes foglalkozni velük; az illusztrálás inkább zavaró, mint megvilágító lenne.

ON ELLIPTICAL SENTENCES

by

DORA DIENES

In her study the author tries to give a definition of elliptical sentences. First she clears up the relation of non-constructed, constructed and elliptical sentences, suggesting that elliptical sentences form a type of constructed ones. Then she proves that not only a missing predicate or subject, but the omission of any sentence element (i.e. object, adverb or possessive attribute) may result in elliptical sentence if the part missing belongs to the minimal construction.

The second part offers statistical figures about the frequency of elliptical sentences and missing elements in different types of Hungarian texts; claiming that the complete (compound) sentence and the context should also be considered when analysing an elliptic construction.